

DANIEL DEFOE: ROBINSON CRUSOE**1719****Irodalmi előzményei**

A regény irodalmi előzményei a pikareszkek, illetve az útleírások. A kereskedelem fejlődésével, Amerika felfedezésével kitágult az ismert világ, egzotikus tájak nyíltak meg az európai olvasók előtt. A kor népszerű műfaja volt az útleírás, ennek gondolatilag elmélyített változata a *Robinson Crusoe*. A korabeli irodalom kedvelt témája a természet és a civilizáció ellentéte, szembeállítása. Sokan, köztük Rousseau úgy vélték, a természeti népek boldogabbak, mert ösztöneiknek, érzelmeiknek engednek, míg a civilizáció gúzsba köti az embert. Defoe egy lakatlan szigetre veti hősét, s így a civilizáció embere szembesül mindazzal a fizikai és lelki nehézséggel, amelyeket le kell győznie, hogy túlélhesse a számkivetettséget.

Daniel Defoe

1659 (?) – 1731

angol író, újságíró

Az elbeszélő

Defoe elidegeníti¹ magától a történetet, Crusoe kalandjait, mint valóban megtörténteket meséli el, hogy a valóság érzetét keltse az olvasókban. A szerző úgy tesz, mintha megtalálta volna a hős leveleit vagy naplóját, és ő csak kiadja azokat. Defoe fiktív elbeszélőt választ, magát a hőst. Ez az egyes szám első személyű előadásmód² kiválóan alkalmas arra, hogy az olvasó testközelbe kerüljön a hőssel, közvetlen részese legyen az ő élményeinek.

Robinson külső-belső útja

A regény már nem pusztán útleírás, a cselekmény során a hős változik, világképe, jelleme átalakul. Két utat jár be: egy külsőt és egy belsőt. Külső útja fizikai harc a túlélésért a lakatlan szigeten. Belső útja a lelki terhekkal való küzdelem: Robinsonnak szembe kell néznie a magány kínzó állapotával is. Az új körülmények között nem omlik össze, racionálisan gondolkodva lakhatóvá teszi maga számára a szigetet, és értelmes tevékenységekkel köti le energiáit. (Naplót vezet, Bibliát olvas.) A szigeten töltött évek alatt bejárja a civilizáció útját, nem vadul el. Természet és civilizáció vitájában Defoe a civilizáció

¹ az író „elidegeníti magától a történetet”, – azt jelenti, hogy az író úgy tesz, mintha személyesen nem lenne köze a cselekményhez, a hősökhöz, azaz a tökéletes elfogulatlanság, objektivitás látszatát kelti

² egyes szám első személyű előadás : „Ich erzähle”.

mellett teszi le voksát. Robinson a klasszikus polgár archetípusa, aki tehetségével, szorgalmával boldogul a nehéz körülmények között is. Robinson szigete a teremtő embert dicséri, aki legyőzve a természet vad erőit, civilizációt hoz létre. Megpróbáltatásai során egy másik belső utat is bejár: a fiatal kalandorból felelősségtudó, alkotó emberré válik. (Azért vegyük észre: Robinson, minden nemes vonása ellenére, Péntekkel nem egyenlő félként bánik, hanem megmarad úrnak.)

A szélsőséges határhelyzet, mint írói eszköz

Defoe regénye az egyik kiváló példa arra, hogy az író egy szélsőséges határhelyzeten keresztül mutat be hétköznapi, átlagos emberi tapasztalatokat. Egyedül egy lakatlan szigeten: ez szélsőséges határhelyzet, már-már a fantasztikum határát súrolja. (Olyan, mint a molière-i túlzás.) Ez az írói túlzás mégis alkalmas arra, hogy szemléltesse számunkra, hogyan tudjuk legyőzni az életben a nehézségeket. Az emberek természetüktől függően különbözőképpen viselkednek határhelyzetekben. Van, aki összeomlik, nem bírja lelki-fizikai erővel a megpróbáltatásokat, másokat ezzel szemben megedzenek a próbatételek, és képesek legyőzni az akadályokat. A határhelyzetekben mutatkoznak meg igazi tulajdonságaink. Melyek azok a robinsoni tulajdonságok, amelyek túlélővé, győztessé teszik őt?

- **racionalizmusa**, az, ahogyan nem ragadják el az érzelmei: a félelem, a reménytelenség, az unalom, a magányosság, hanem optimistán, a megmenekülés reményével tesz mindent.
- a **kitartása**, az, hogy nem törik le a kudarcok, újra és újra nekilát megvalósítani céljait
- az **önfegyelme**, ami megmutatkozik nemcsak abban, hogy a fizikai nehézségekkel felveszi a küzdelmet, hanem gondolatilag-érzelmileg is. Ha nem kötné le magát szellemileg (olvasással, naplórírással, környezete lakhatóvá tételével) hamar feladná,
- hiszen az élet határhelyzetiben leelőször is **lelki erőre** van szükségünk

A robinzonád

A *Robinson Crusoe* műfajteremtő regény, a címből vonták el az irodalomelméleti fogalmat, a „robinzonád”-ot. A robinzonád olyan alkotás, melyben a hős a civilizáción kívül, többnyire egy lakatlan szigetre vetődik, s ott a túlélésért harcol. Modern robinzonád például William Golding *A legyek ura* című regénye, amely egy lakatlan szigetre sodródott iskoláscapat emberpróbáló kalandjait mondja el (lezuhant a repülőgépek). Robinson Crusoe-val ellentétben a gyerekek többsége elvadul, elembertelenedik. Lefoszlik róluk a civilizált ember álarca, s előbukkan a barbár ösztönember, aki gyilkol is, ha a „horda” vérszomjassá válik. A fiúk két csapatra oszlanak, s az elvaduló, vérszomjassá váló csapat nekiáll legyilkolni a másik társaságot. Golding a robinzonád műfaját arra használja fel, hogy a 20. századi, diktatúrák kegyetlen világát bemutassa, azt, ahogyan a civilizáltak mondott társadalom mélyéről is felbukkannak a vad, kegyetlen ösztönök. (Az emberekben sokszor az a tévhit él, hogy a gyermek még „ártatlan”, „tisztá” — tudjuk, hogy ez nincs így. Golding leszámol ezzel az illúzióval is. Egyik társukat, aki melleleg a legokosabb és mélyen érző fiú, azért gúnyolják, mert kövér és szemüveges.)

A robinzonád a filmben is továbbél, egyik leghíresebb példája a 2000-ben bemutatott amerikai film, *A számkivetett* (*The Cast Away*), amit Robert Zemeckis rendezett. A film főszereplője: Tom Hanks, aki egy topmenedzsert alakít. Egy repülőgép szerencsétlenség következtében négy évet tölt az elemekkel harcolva egy lakatlan szigeten, s amikor nagy szerencse árán visszatérhet a civilizációba, az már régen elfeledkezett róla.

Tom Hanks

FELADAT:

Mondjanak olyan valóságos határhelyzeteket az átlagember életéből, ami komoly fizikai-lelki erőt kíván!

JONATHAN SWIFT: GULLIVER

1726

FELADAT:

Nézzen utána az interneten, ki is volt Jonathan Swift, és a Gulliveren kívül miért jelentős a szerepe az angol irodalomban, illetve a korabeli politikában! Nagyon érdekes dolgokat fog találni!

A *Gulliver* témája, műfaja

„Olvasása közben az ember mélyen szégyelli, hogy ember” – írja Szerb Antal, s való igaz, Swift *Gulliverje* talán a legkeserűbb szatíra az emberi társadalomról. Rendkívül sötét képet fest az emberi hibákról, bűnökről. Témája a civilizáció bemutatása, az ember jellemzése. Utazóregény és társadalomszatíra egyben. Az első három könyv a társadalomszatíra, amelyekben hazáját, Angliát figurázza ki képzeletbeli világok (a törpék, illetve az óriások földjének) leírásával. A negyedik könyv (a Nyihahák országa) pedig utópia egy tökéletesnek képzelt világról.

Az elbeszélő

Az elbeszélő maga Gulliver, a főszereplő, az ő változó szemszögén keresztül látjuk a világot. A naiv, büszke, sőt nagyképű angol polgárból a mű végére elkeseredett ember lesz, aki mindenből kiábrándult, nemcsak hazájából, hanem általában az emberből.

Valóság és fantasztikum kapcsolata

Cselekménye a fantasztikum és valóság síkjain váltakozik, Swift egy képzeletbeli utazást ír le kitalált helyszíneken. A fantasztikum szerepe kettős: egyrészt izgalmas kalandokat nyújt az olvasónak, megmozgatja a fantáziáját, ezért lehetett ifjúsági regényként is sikeres. A kalandoknak azonban van egy mélyebb, a felnőtteknek szóló jelentése: a fantasztikum valóság torz tükre, hiszen a képzeletbeli helyszíneken a létező társadalmak jellemzőit ismerjük fel, azok romlottságát, képmutatását. A swifti satíra írói eszköze a kicsinyítés (Lilliput) és a nagyítás (óriások földje). Ez a torzító tükör az értékek relativitására³, viszonylagosságára hívja fel a figyelmet. Swift a legképtelenebb dolgokat objektív, tárgyilagos hangon meséli el, mintha valóban megtörténtek volna, s ez a hangnem és a nevetséges cselekmény közötti feszültség a humor forrása. (A hétköznapiakból is ismerjük ezt a jelenséget: sokszor azért nevetünk igazán, mert valaki „fapofával” mesél el komikus történetet, s ezzel nagyobb hatást vált ki, mintha viccelődve adná elő.)

Civilizációkritika

Minden relatív: sokszor nagynak és hatalmasnak képzeljük magunkat, pedig csak kicsik és szájalmasak vagyunk. És ugyanígy, sokszor nagynak és hatalmasnak képzelünk másokat, holott gyöngék és méltatlanok a tiszteletre.

A partra vetődött Gullivert
„ártalmatlanítják” a lilliputiak

Gulliver fejet hajt Lilliput császára előtt

³ relatív: viszonylagos, attól függ, honnan nézzük

Az első három könyv tehát társadalomszatíra, melynek célja éles civilizációkritika, az emberi társadalom kegyetlen kifigurázása. Az első könyv **Lilliput**, a törpék országának bemutatása, valójában az angol társadalom szatírája. Lilliput értékrendje torz, Gulliver mindenhol korrupciót, középszerűséget, kicsinyességet, fanatizmust talál. Kigúnyolja a politikusokat, a közigazgatást, még az uralkodót is. Lilliputban Gulliver az óriás szemszögéből, felülről és kívülről látja a hibákat. Swift megjátszott naivitással úgy tesz, mintha Gulliver nem is venné észre, hogy imádott Angliája tükörképét látja Lilliputban. Az angol polgári demokrácia jelszava: „*The right man on the right place.*” – „*A megfelelő ember a megfelelő helyre.*” – vagyis a fontos pozíciókba arra rátermett, megfelelő tudással bíró embereket kell ültetni. Erre a jelszóra cáfol rá Lilliput társadalma, ahol a valódi képességek egyáltalán nem számítanak, nem a rátermett ember kerül a megfelelő pozícióba. Az állás (pl. miniszteri) betöltésénél nem számítanak az egyéni érdemek vagy szorgalom, csupa hozzá nem értő ember irányítja az országot.

Az angol korrupciót Swift azzal figurázza ki, hogy Lilliputban a fontos minisztériumi állásokat azoknak adják, akik különböző akrobata mutatványokban (pl. kötéltréfa) győznek. A korabeli Anglia két vezető pártja a Tory (konzervatív) és a Whig (liberális). Őket Swift Lilliputban a „magas sarkúak” és az „lapos sarkúak” pártjaként jeleníti meg, ezzel is utalva arra, hogy nincs a két párt között igazi különbség – mindkettőt csak a hatalom és az azzal járó kiváltságok érdeklik.

A második könyvben, **az óriások földjén** a fordított tükörképet látjuk. Itt Gulliver a törpe, s az egyébként jóindulatú, humánus világban ő válik nevetségessé. Minden kis hibát felnagyítva lát, és saját országát, Angliát tökéletesnek állítja be. Az óriások királyával folytatott eszmecserejében vendéglátóit elmaradottnak tartja, s dicsekszik a „fejlett” Anglia eredményeivel (pl. az ágyúval, amivel sokkal több ellenséget lehet megölni). Azonban minden relatív, Swift az óriások királyának szájába adja az európai civilizáció éles és kegyetlen kritikáját:

„Egy másik audiencia⁴ alkalmával őfelsége azon fáradozott, hogy summázza mindazt, amit hazámról előadtam: [...] Te a világ legrészesebb dicsőimnuszát mondtad el itt nekünk hazádról. Napnál világosabban bizonyítottad, hogy a butaság, a naplopás és bűnözés azok a feltétlen követelmények, melyek nélkül nálatok senki sem lehet törvényhozó⁵. [...] Egyáltalán nem derült ki az általam előadottakból, van-e egyáltalában olyan állami pozíció nálatok, melyek betöltéséhez valami tudás vagy képesség igényeltetik.[...] mindezekből nem tudok más következtetést levonni, mint hogy dicső hazád szülötteinek zöme a nyomorult és visszataszító férgek legkártékonyabb fajtája...”

(Szentkuthy Miklós fordítása)

⁴ audencia : kihallgatás, fogadás

⁵ törvényhozó : országgyűlési képviselő

A harmadik könyv **Laputáról, a repülő szigetről** szól, ez a rész a tudomány és filozófia szatírja. A tudósok és filozófusok elszakadtak a valóságos társadalmi problémáktól, öncélú, értelmetlen elméleteket gyártanak, miközben az emberek nyomorognak. Különösen keserű szatíra ez, hiszen Swift abban a korban nyújt lesújtó véleményt az emberi szellem alkotásairól, amely kor magát a fény, az értelem századának tartja!

„Laputa olyan mesterséges repülő sziget, amelynek talapzata egy hatalmas tömör gyémánt, s melyet a király parancsára a mágnesesség segítségével hoznak mozgásba. Ebből a fenti világból irányítja az uralkodó az alant elterülő birodalmát, Balnibarbit. Ha valahol lázadás tör ki, a király utasítására a repülő szigettel fölé kerülnek és elzárják az éltető napfényt, vagy alászállva szétlapítják a lázadókat. A második fejezetben Gulliver kimerítő leírást ad a laputabeliek jelleméről és tulajdonságairól, a tudományok állapotáról, a király személyéről, a királyi udvar világáról és a nőkről. Eszerint a szigetlakókat csak a matematika, a csillagászat és a felső zeneelmélet foglalkoztatja, a gyakorlati dolgokban végtelenül járatlanok. Szórakozottságukra jellemző, hogy ún. lélektani légyecsapókat alkalmaznak (akik egy botra kötözött felfújt hólyaggal meg-meglegyintik uraikat), ha valamit észre kell venniük. Még a feleségeik is megvetik őket tehetetlenségük miatt, és az alsó világból szerzett férfiakkal szerelmeskednek vagy leszökdösnek Balnibarbiba élvezni az életet.”

(forrás: tudásbázis.sulinet.hu)

A negyedik könyv cselekménye a **Nyihahák országában** játszódik, ez a rész egyszerre szatíra és utópia. Itt a lovak (Nyihahák) bölcssek, humánusak, velük szemben a jehuk (emberek) undorító, alantas lények. A *Gulliver* már-már cinikus véget ér – a főhős úgy látja, hogy az állatokban több emberség van, mint az emberekből.

Az író elkomoruló *pesszimizmusa* következtében itt már nyoma sincs a kedélyességnek, humornak, ironikus szemléletmódnak. Minden egyes jelenet és mondat át van itatva azzal a keserűséggel és kiábrándultsággal, amely végleg „*megveti az embernek nevezett állatot*”.

A negyedik hajóútra Gulliver 1710. szeptember 7-én indul Portsmouthból a Kaland nevű vitorlásra. De most nem mint seborvos, hanem mint a hajó kapitánya. Matrózai azonban fellázadnak ellene, és kiteszik egy ismeretlen helyen. Így kerül a nyihahák országába.

A nyihahák voltaképpen okos lovak, olyan élőlények, akikben az értelem, a bölcsesség és a lelki nemesség egyaránt megtalálható. *Erkölcsei érzékük* fejlett és tiszta. Hazugságra, csalásra és egyéb, az emberre jellemző negatív viselkedési szokásokra még szó sincs a nyelvükben. Amikor Gulliver a szokott módon részletesen beszámol hazájának szokásairól és társadalmi rendszeréről, csak nagy nehézségek árán tudja elmagyarázni a fenti és a hozzá hasonló undorító dolgokat. A nyihahák mértékletesen élnek, tetteiket az értelem az egymás iránt érzett szeretet és tisztelet (humánus) határozza meg. Életmódjuk a legegyszerűbb, betegségeik nincsenek, az erőszak és a kényszer világát csak a sziget más lakónak (jehuk) életmódjából ismerik. Hiányzik világukból minden durvaság és kegyetlenség, békés, boldog és harmonikus életet élnek.

Országuknak azonban vannak más lakói is: a jehuk. Ezek az élőlények leginkább az emberre hasonlítanak. Kibírhatatlan, erőszakos, ostoba és undorító lények, akik folyton meztelenül rohángásznak, fákra ugrádoznak, zajonganak, érthetetlenül falánkok és buják, a legpiszkosabb lények minden állat közt. Az értelemnek még halvány fénye sincs bennük, nem tudnak beszélni, cselekedeteiket ösztöneik irányítják. Ugyanakkor ravaszak, alattomosak és bosszúállók. Világukat a szerzés határozza meg, apró fénylő köveket és ásványokat gyűjtenek, ez mindenük.

(forrás: tudásbázis.sulinet.hu)

Swift hatása

A swifti társadalomszatíra nagy hatással volt az európai irodalomra, benne a magyarra. A *Gulliver* hatása mutatható ki Karinthy Frigyes regényeiben (*Utazás Faremidóba, Capillária*),

illetve a modern *Gulliverben*, Szathmári Sándor *Kazohinia* című regényében, amelyben ellenutópiát⁶ találunk.

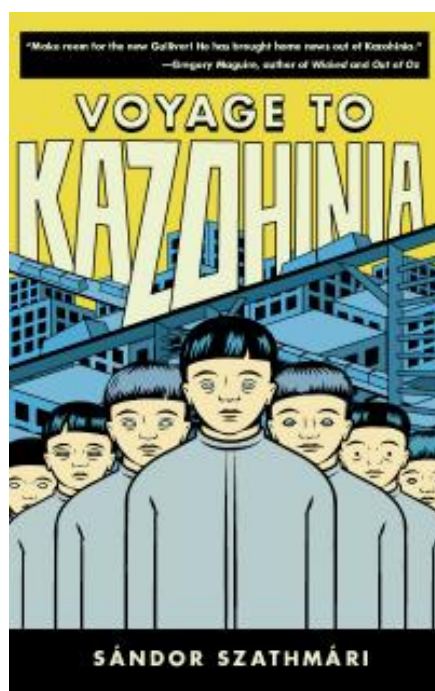
Szathmári Sándor: Kazohinia (1935)

Gulliver orvostiszt a brit hadiflottánál, hitvallása, hogy nincs „tiszteesebb hivatás angol állampolgár számára, mint Őfelsége zászlaja alatt fegyverrel szolgálni az emberiség és a kereszténység magasatos eszméit azok megátalkodott ellenségeivel szemben”. 1935-ben hajója aknára fut és elsüllyed, ő pedig egyedüli túlélőként egy ismeretlen szigetre, Kazohíniába jut. Belohinnek tekintik, egy kórházban helyezik el, ahol megtanítják a nyelvre, és fokozatosan megismerheti a hinek világát. **Gulliver képtelen felfogni, hogy a társadalom hogyan működhet ilyen tökéletesen törvények, alá-fölérendeltség, bármiféle rendező hatalom nélkül. Csodálja a hinek magas színvonalú tudományát és technikáját (maga még az orvosi szakkönyveket megérteni sem képes), más tapasztalatai azonban (pl. hogy az óvodáskorú gyermekek hullákat boncolnak, hogy megismerjék az emberi test felépítését) felháborítják. A hinek közt szerelem sem létezik: feltámadó nemi vágyaikat minden skrupulus nélkül, akár mások előtt elégitik ki. Gulliver ezt a csak munkából és pihenésből álló, művészetek, társkapcsolatok, lelki élet (és persze háború) nélküli világot nem tudja megszokni, és kéri, hogy helyezték el a behinek között, akiket lélekkel megáldott, magafajta embereknek képzel.**

A behinek között azonban „a világ legborzasztóbb tébolydájába kerül”. Az a vágya teljesül, hogy új lakhelyén a hinek közt ismeretlen, de általa rég hiányolt fogalmak léteznek: harag, öröm, hála, szomorúság, felháborodás, alázat, diadal, vereség stb., de megdöbbenve tapasztalja, hogy a behinek viselkedését abnormális képzetek vezérlik, melyeket mindenkire rákényszerítenek. Számos behin szót ismerhetünk meg, melyet Gulliver értelmes emberi nyelvre lefordíthatatlanként közöl, de az olvasó felismerheti a jelentésüket – köszönés, illem, vallás, tanító, pap, üdvözlés, művészet, filozófia stb. – hiszen a behineknek végtére is hasonló a „kultúrájuk” a miénkhez, csak a megjelenési formái mások (és látványosan értelmetlenek), ezért Gulliver ezt a hasonlóságot nem észleli. Végül kitör a „buku”, a háború, de ebben a formájában Gulliver nem élvezi, ellene szólal fel. Máglyán való megégetését csak a behin telepre bevonuló hinek akadályozzák meg, akik az egymást és a hineket is megtámadó behineket gázzal megölik, „megszüntetik”. Gulliver újra a hinek közé kerül, ahol először végtelen megkönnyebbülést érez, de rövidesen ismét **elviselhetetlennek érzi a hinek sivár életét, hajót épít magának, és megszökik a szigetről. Egy angol hadihajó veszi fel, és visszatér hazájába, saját kultúrájába.**

(forrás: Wikipédia)

⁶ ellenutópia vagy antiutópia: olyan mű, amelyben a tökéletes társadalom ellentétét, a „minden rossz” világát mutatja be az író. Ezek az ellenutópiák általában egy totális diktatúrában játszódnak, mint pl. Orwell 1984-e.

A Kazohinia angol kiadásának borítója